

Новак Ражнатовић

ПОСЈЕТА КЊАЗА НИКОЛЕ БЕОГРАДУ 1896. И КРАЉА АЛЕКСАНДРА ЦЕТИЊУ 1897. ГОДИНЕ

Односи између дворова и влада Црне Горе и Србије деведесетих година XIX вијека битно су се манифестовали у њиховој политичко-дипломатској сарадњи на постављању Србина за митрополита у Призрену. Та заједничка акција крунисана је успјехом, мада су се у њој обје стране руководиле посебним династичким интересима.¹ Овдје је, међутим, ријеч преваходно о династичким односима, импликацијама ривалства и тежњи књаза Николе да постигне модус вивенди са српском династијом.

Краљ Александар Обреновић, узевши пуну власт у своје руке првоаприлским пучем 1893. године, послао је по потпуковнику Кости Радосављевићу лично писмо књазу Николи. Поручивао му је да ће уложити сав труд да се очувају и унаприједи односи братства и пријатељства између Србије и Црне Горе.² Али, осим поле куртоазије, књаз је очекивао да ће Радосављевић донијети и један број одликовања, макар као закаснели одговор на то што је црногорски министар иностраних дјела Гавро Вуковић почетком 1890. године подијелио висока црногорска одликовања намјесницима, неким министрима и генералима у Београду.³

Одговор књаза Николе, што га је крајем маја исте године попио у Београд његов савјетник војвода Симо Поповић, садржа-

¹ О томе посебно у нашем чланку *Рад влада Србије и Црне Горе на постављању српских митрополита у Призрену и Скопљу 1890—1902*, Историјски записи, 1965. бр. 2.

² Државни музеј на Цетињу, Архивско одјељење (у даљем навођењу: ДМЦ, АО), Краљ Александар — књазу Николи 3. IV 1893; потпуковник Радосављевић стигао је на Цетиње 1. V и отишао 7. V 1893, *Глас Црногорца* бр. 19, 8. V 1893. — Сви датуми у овом чланку наведени су као у оригиналу, тј. по старом календару.

³ ДМЦ, АО, Мемсари војводе Гавра Вуковића, рукопис „Моје три мисије“; Црногорски посланик у Цариграду Митар Беквић писао је 16. XII 1892. министру Вуковићу како му је српски посланик у Цариграду Сава Грујић тумачио да српска влада није узвратила одликовањима Цетињу због спирања првог намјесника Јована Ристића, што је потицало из његових тајних обавеза према краљу Милану, Архив Црне Горе Цетиње, Фонд Министарства иностраних дјела (даље: АЦГ МИД), фасц. 27.

вао је такође само изразе добрих жеља, уобичајена увјеравања у братску љубав и пријатељство. Уз одговор књаз је послао краљу Велики крст Даниловог ордена.⁴ Тај гест дјеловао је као пријекор и опомена српској влади за њен већи поменути превид. Зато су краљ Александар и српска влада похитали да узврате Орденом бијелог орла првог степена књазу Николти и Таковским орденом првог степена престолонаследнику Данилу. Одликовања је понио на Цетиње краљев изасланик пуковник Јеврем Велимировић и, по претходно наглашеној жељи књаза Николе, уручио их 17. јуна 1893. г. — на рођендан црногорског престолонаследника.⁵

Но када је војвода Симо предавао црногорска одликовања у Београду, краљ Александар и његова влада изразили су жељу да им књаз дође у званичну посјету. Прво је, приликом свечане вечере, војвода Симо пренио поруку књазу Николе да са Србијом жели вјечно пријатељство, а краљ је спремно то прихватио, наглашавајући да је на све досадашње међусобице заувјек ставио завјесу. Онда је председник српске владе др Лаза Докић, свакако последице савјетовања са краљем, изјавио Поповићу да би успостављању „правог братства“ између Србије и Црне Горе највише допријетијело кад би књаз посјетио краља у Београду; сјајно би га дочекали, тај догађај би „читав српски народ испунио вером и поуздањем у бољу будућност“, а краљ Александар вратио би одмах посјету Цетињу — нагласио је Докић. Војвода Симо је увјеравао краља Александра и његове министре да неће бити попребан никакав нарочити напор да књаз Никола одмах са задовољством прихвати позив да посјети Београд, јер он је, као и краљ, дубоко свјестан колико би тај састанак одушевио све Србе и поразио заједничке непријатеље.⁶

Међутим, порука Београда довела је књазу Николу у врло нелагодну и деликатну ситуацију. Глатко је одбацити било је немогуће, јер би се књаз тиме представио као да практично не држи много до својих ријечи о општерспским интересима. А у позиву књаз је прије свега видио злураду намјеру београдских политичара да провјере искреност његових увјеравања у спремност да ступи у стварно пријатељске односе са краљем и владом Србије. Његову династичку сујету дубоко је дирао ред ствари: што би он као књаз Црне Горе морао да први учини посјету Краљу Србије. „... Зар ја стари да балавцу идем на ноге“ — прекинуо је књаз излагање војводе Симе о поруци Београда.⁷

⁴ АЦГ, МИД 134, књ. Никола кр. Александру 8. V 1893; Архив Државног секретаријата иностраних послова у Београду, Политичко одељење (даље АДСИП ПО), бр. 25, одговор кр. Александра 25. V 1893.

⁵ АДСИП, ПО 0/17, писмо српске владе књазу Никола 30. V и одговор књазу 10. VI 1893.

⁶ Библиотека Историјског института у Титограду (даље: БИИ). Мемориари војводе Симе Поповића, поглавље „Моја мисија у Београду“, 137 — III.

⁷ Исто.

Књаз Никола, тада никако није хтио да иде у Београд. Да би неутралисао евентуалне нове сигнале из Београда и могућа јавна негодовања и писање о томе, књаз је прво пустио у јавност глас да ће престолонаследник Данило и млађи му брат Мирко ускоро поћи у званичну посјету Београду, а потом је позвао војводу Сима и повјерио му деликатну мисију: да српској влади стави до знања како је због неких непријатности из Београда морао одвратити синове од „намјераване“ посјете. Нађена је и мотивација: књаз је био управо добио нека анонимна писма из Србије, пуна пријетњи и псовки упућених на његову личност, а неке београдске новине су га дуже времена нападале и вријеђале тенденциозно представљајући стање у Црној Гори; поред тога, чуо је да ће „отпадник од њега и Црне Горе Саво Ивановић убрзо доћи у Србију и добити чин капетана у српској војсци. Иако је таква мисија по себи била непријатна, војвода Симо се је ипак ревносно прихватио: јер књазу, као и њему, „нешто мирише у ваздуху“.⁸ А то је заправо била мисао да све безобзирнији пропагандни рад Исаила Томића, Душана Бацковића и Тома Ораоца против режима књаза Николе подстичу не само краљ Милан него и јаке политичке снаге у самој београдској влади. То је свакако био основни разлог што књаз Никола није желио да иде у Београд, нити да тамо шаље синове.

У септембру 1893. године састао се војвода Симо Поповић у своме родном мјесту Товарнику у Срему са секретаром краља Александра Михаилом Милићевићем. Војвода Симо је нагласио да је књаз веома задовољан што су од прољетос оживјели „братски односи“ између дворова и влада двије земље. Позиву да посјети Београд он се веома радо одазвао, и да би што прије дао изрази и доказа својим осјећањима према краљу Србије, књаз Црне Горе одлучио је да пошаље своје синове краљу Александру у госте. Али, уочи самог кретања књажевића, књаз је био принуђен да одложи њихов полазак, јер је добио неколико писама у којима им се пријети животу. Као отац, ипак се морао забринути за безбједност своје дјеце. Да би се ствари рашчистиле, књаз жели да краљевска влада уђе у прат тим људима и протјера их из Београда и Србије. Поповић је Милићевићу дао да прочита та писма и упозорио га на антицрногорске написе у „Виделу“ са потписом „Катуњанин“ (био је то Исаило Томић).⁹ — Углавном, посјета књаза или његових синова условљавала се предузимањем ефикасних мјера против оних који су заиста пријетили и неукусно писали о књазу и приликама у Црној Гори. Никада, међутим, српска влада није предузимала нити ће предузети такве мјере према оним Црногорцима који су у Србији дјеловали против династије и владе у Црној Гори.

И баш као у инат захтјевима краља Николе, у Србији ускоро долази највећи црногорски „отпадник“ Саво Ивановић. Од ав-

⁸ Исто.

⁹ Исто.

густа до новембра 1893. године Саво је боравио у Венецији; Ту је управо био и краљ Милан, који је Сава свакако упутио како да даље ради против краља Николе. Тада се и чуло да ће Ивановић пријећи у Србију, па је то књазу Николи био јак аргуменат за „одлагање“ престолонаследникове посјете Београду. Саво Ивановић дошао је у Београд у новембру 1893. године.¹⁰

Краљ Александар лијепо је примио Ивановића и чак му се препоручио да га убудуће може сматрати личним пријатељем. Дубоко индигнирана тиме, црногорска влада је преко посланства у Цариграду ставила до знања српској влади да је Саво дозволио себи да се изрази најгнуснијим увредама и чак пријетњом живљу „нашега Господара и младих књажевића“.¹¹

Мјесец дана касније из Београда поручују да је тамо додуше био „некакав“ Ивановић, бивши црногорски официр; краљ га је, истинита, примио у аудијенцију, али само онако као што прима „многе друге Србе и туђине“. Ствар се представља као ситница и случајност, није се знало да је Ивановић црногорски емигрант и чак завјереник, па то не може дати никаквог повода да се доводи у сумњу „братско пријатељство краља Србије према Црној Гори и њеноме књазу“.¹² Овакво објашњење било је заиста примичка поруга осјетљивости књаза Николе. Тим више што је и сам Ивановић могао бити у курсу тих контаката двију влада у вези са њим, што га је само охрабривало у његовоме раду.¹³

Формално полазећи од необавијештености краља Александра ко је Саво Ивановић, црногорска влада тражила је од српске владе да јој Ивановића изручи као злочинца.¹⁴ Читаво понашање Београда, међутим, искључивало је могућност да Ивановић буде изручен црногорским властима. Српска влада се изговарала јакко не стоји да се о томе разговара преко заступника у Цариграду, већ

¹⁰ Архив Србије у Београду (даље: АС), Мин. унутр. дела, II (политиција) X, Р(ед) 86, тсд. 1897. — Овај документ је из политичког досијеа о Саву Ивановићу, а са датумом „29. III 1897 у Управи вароши Београд“. Саво Ивановић родом је са Цетиња. Као веома даровит младић послан је 1883. године о државном трошку у Италију, да у Милану и Модени изучава војне науке. Године 1886. вратио се на Цетиње и вршио неке војне дужности са звањем бригаадног вајуганца. Поновно је 1890. године са одличном препоруком послан у Италију на вишу генералштабну школу. Но због неких личних разлога он је овога пута понико велику мржњу и опсрчење на престолонаследника Данила. Углавном, убрзо по доласку у Рим Саво је вратио Цетињу „ове своје дескрипције“ (наз. полиц. документ и Савов памфлет „Неколико крвавих слика из албума Петровић Његошева дома“).

¹¹ АЦГ, Црногорско посланство у Цариграду, ф. 3, бр. 13, мин. ин. дјела Вуковић — посл. Бакићу 15. XII 1893; АДСИ ПО, ф. 1, V/19, Великирковић, Цариград — мин. ин. дела, Београд, 28. XII 1893, бр. 102.

¹² Исто, ф. 1, I/19, 1. II 1894.

¹³ ДМЦ, АО, Вуковић — Бакићу, 23. I 1894. — Овдје се наводи да је књаз добио једно писмо од „вагабунде Ивансвића“, одје се до у појединости изоправља „цио Ваш разговор са србијаноким посланицима“. Књаз је у томе писму вријеђан необузданије него икада. Ивановић се хвалио да је сада „много јачи него је био прије“.

¹⁴ АЦГ, МИД ф. 26, Вуковић — Бакићу, 8 (20) II 1894.

црногорска влада треба да се директно обраћа Београду; а изнад свега — Ивановић је, сходно већ црногорском третману, политички кривац, па „по Уставу и законима земље не би га могли вама предати“.¹⁵

Саво Ивановић је, међутим, крајем марта 1894. године поднио Управи града Београда молбу за пријем у држављанство Србије. Рјешењем Министарства унутрашњих дјела и Државног савјета Србије удовољено је тој молби. Али у мају те године „највише место“ није дало потпис за тај указ.¹⁶ Дакле, Ивановић је владајућем кругу у Београду био потребан за борбу против књаза Николе као и даље номинално црногорски поданик, као човјек који је избјегао „цетињској тиранији“. Но, ускоро ће нови председник српске владе Светосмир Михаиловић протјерати Сава Ивановића, разумије се — без икакве интервенције Цетиња.¹⁷ То, међутим, неће означити крај „каријере“ ове личности у Србији, готово не у личној политици краља Милана према књазу Николи.

Чињеница да црногорска влада поводом Сава Ивановића није хтјела да се директно обраћа српској влади, објашњава се свакако извјесним њеним интересом. Већ 1890. године, без обзира на ове династичке непрепљивости, владе Србије и Црне Горе преко својих заступника у Цариграду сарађују у настојањима да се за митрополита у Призрену постави Србин, умјесто досадашњег цариградског Грка. Ова сарадња имала је далекосежни национално-политички значај за обје стране. Црногорска влада залагањем за бившег дабробосанског митрополита Саву Кусановића, родом Црногорца, видјела је могућност да на то мјесто протури свога кандидата, спроводиоца ужих црногорских интереса. Узгред речено, црногорска влада ће се у овом погледу тешко преварити.¹⁸ Овдје је пак од значаја да је она у ово вријеме налазила интерес да са српском владом задржи формално нормалне односе. Извјесно одмрзавање у односима између Београда и Цетиња опажа се у другој половини 1894. године. Тако је српска влада у јесен те године изражавала спремност да обнови трговински уговор са Црном Гором, који је била отказала у јуну.¹⁹

У јесен 1894. године дошло је и до личног сусрета краља Александра и књаза Николе у Петрограду, приликом сахране ру-

¹⁵ Исто, изв. Бакића од 15. III.

¹⁶ АС, нав. полиц. досије.

¹⁷ АДСИП, ПО ф. 2, писмо Симе Матавуља неком од српских милистара 3. VIII 1894, п. бр. 894. — Из овога се види да је Сава Ивановић за тим живео у Сремској Крменици и манастиру Крушедолу. Помоћ је добијао од бившег црногорског војводе и министра, познатог емигранта Маша Врбице (емигрирао у Босну). Према коме, Ивановић је сада био у милости аустријског поглавара Босне и Херцеговине Калаја и, наравно, краља Милана.

¹⁸ В. наш наведени чланац о постављању српских митрополита у Призрену и Скупљу.

¹⁹ В. наш прилог *Трговински односи између Србије и Црне Горе 1890—1893*, Историјски записи, 1966, св. 2.

ског цара Александра III. Владари су један другоме обећали да ће убудуће отклањати и сузбијати све оно што је њихове домове завањало, да у овојим државама неће дозволити никакво политичко дјеловање против друге стране, да неће примати „интриганте“ којима је само циљ да сију раздор. Краљ и књаз су се договорили да у будуће писмима чешће размењају мисли. Књаз Никола се по повратку из Петрограда пред српским послаником Ђорђем Симићем у Бечу веома ласкаво изражавао о краљу Александру: упоређивао га је са својим сином престолонаследником Данилом, рекао је да се краљ (иако осјетно млађи) много боље сналази у друштву владалаца и много зрелије суди о државним пословима.²⁰ Витешка ова књажева несебичност на ријечима — да је ривалски краљ способнији и бољи од његовога сина и наследника пријестоло — може се разумјети, сматрамо, баш као династичка рачуница књаза Николе. Из свега разговора са Симићем закључује се да се књаз Никола у сржи осјећао слабијим ривалом и да сада на неки начин покушава да династичко ривалство сведе у оквире толеранције, неисказивања неслужења средствима агитације и интрига. А најподесније образложење, у неку руку и плашт, за међудинастичку коректност и трпеливост, било би јефтино обавезивање на вјерно служење „општесрпској националној мисији“, при чему се, за сада, питање уједињења не мисра спомињати.

Књаз Никола је, опомињући на узајамно обећање краљу Александру убрзо заиста послао једно дугачко писмо на француском језику. Ту је све подешено и срачунато како би српски краљ био импресиониран породичним и личним везама, утицајем и снагом личности књаза Николе. Он прича о сусрету са својом кћерком, удатом на руском двору, „Великом војвоткињам“ Милицом, са неком „кумом“ принцезом Романовском, онда са царем Франђом Јосифом, његовим истакнутим политичарима и сл. Књаз Никола очито хоће да своју династичку позицију прикаже много јачом од оне која се може мјерити снагом и моћима саме Црне Горе. Даље књаз се у писму расплакао над судбином дјете кнеза Петра Карађорђевића као својим унуцима, па пита краља Александра би ли се положијат тих „невиних створења“, прауника Војда Карађорђа, могао како побољшати, молећи га да вјерује да му и не пада на ум никаква мисао која би била у нескладу са интересом династије Обреновића.²¹ Тако мотивисана исповијест књаза Николе, а у аспекту чињенице да су његови односи са зетом Карађорђевићем били већ одавно веома лоши, морала би значити поруку Обреновићима да могу бити сигурни да су претензије и позиције кнеза Петра Карађорђевића на српски пријесто у колико се тиче ослонаца на Цетиње већ потпуно ликвидирани, и то само

²⁰ АС, Ђорђе Симић, Успомене из мога живота, Акти моје дипломатске службе у Бечу, св. 4, 1894—1896.

²¹ Записи, XVI, 1936, 158—160. — Писмо је објављено као недатирани концепт, али се јасно види да је са самога краја 1894. или почетка 1895. године.

његовом (књаза Николе) заслугом. Сада, према томе, Обреновићима и Петровићима-Његошима остало би само да се споразумију за дугорочну и такорећи мирну коезистенцију њихових династија. Али, као што је јасно, Србији и Црној Гори нијесу били неопходни никакви династички споразуми, кад се и тако осјећало и знало да оне на сваки начин морају ићи заједно у сусрет будућности. Што је књаз Никола изгледа почео зепсти од те будућности, што је у своме наслједнику већ могао видјети неспособног човека, од тога су владајући кругови у Србији могли само правити своје рачуне. Уско схваћање династичких интереса налагало је Обреновићима да се не одричу своје у суштини много јаче позиције у борби против Петровића Његоша. У томе је чини, се, најдубље објашњење чињенице да краљ Александар није уопште одговорио на то писмо књаза Николе.

Пступак краља Александра тешко је увриједио књаза Николу, и поводом тога ће црногорска влада озбиљно пребацити српској влади. Књаз се љутио због писања београдских „Малих новина“ поводом смрти његове мајке. Овај листић се врло неукусно рутао успомени „Велике војвоткиње Стане“. Нарочито је погађало што је живот ове некада обичне Црногорке, која је спицајем околности постала мајка владара Црне Горе, пружио прилику „Малим новинама“ да карикирано представљају како се црногорска династија, поникла из примитивних услова живота и сиромаштва, наводно скоројевићки уздигла на дворски аристократски ниво.²² Истовремено се појавила и брошура „Црна Гора при крају XIX вијека“ Душана Бацковића — Црногорца, учитеља са службом у Србији, у којој се он обарао на „тиранију“ књаза Николе и главара и страдање сиротиње у Црној Гори. Министар Вуковић се поводом овог обратио оштрим протестом влади Србије. Изражавајући крајњу осјетљивост на увреду династије, енергично се тражило од српске владе да се инспиратори и аутор написа у „Малим новинама“ примјерно казне, а Бацковићева брошура да се конфискује и обустави њено растурање због клеветничке и неукусне садржине.²³

Српска влада је на те захтјеве црногорске владе одговорила тек након пола године. У одговору се изражава велико жаљење због поменутог писања у српској штампи и признаје се да се при том губила из вида обавеза поштовања једне братске земље. Краљевска влада је категорички осудила те недолжитне испаде, па је на основу закона о штампи за увреду страног владара Министарство унутрашњих дела предузело мјере да се аутор чланка „Велика војвоткиња Стане Миркова“ примјерно казни. Но о резултату тих мјера у овим изворима нема никаквог обавјештења. Што се тиче брошуре Бацковића, српска влада „сажаљева“ што по за-

²² *Мале новине* бр. 39, 3. II 1895.

²³ АЦГ МИД, ф. 38, Г. Вуковић — МИД Србије, 8. II 1895.

кону о штампи није у стању да обустави промет и изврши конфискацију тога списка.²⁴

У Србији је већ био на власт и напредњачки кабинет са Стојаном Новаковићем на челу. То је црногорска влада примила са задовољством, очекујући да се Београд смјелије оријентише према Русији и, следиствено, чвршће унаприједи односе са Црном Гором.²⁵ И заиста у другој половини 1895. године влада Црне Горе и Србије озбиљно раде да обнове међусобни трговински уговор и развијају врло интензиван рад у Цариграду на постављању Србина за митрополита у Призрену. Оба питања сложним залагањем двију влада успјешно ће се ријешити почетком 1896. године.²⁶ Када је, дакле, био у питању обострани интерес, стварном побољшању односа између Србије и Црне Горе није сметао, на примјер, ни повратак Сава Ивановића у Београд баш у ово вријеме.²⁷

Иницијатива за даље побољшање односа морала је потећи са србијанске стране. Јер, краљ Александар дуговао је одговор књазу Николи на оно писмо од прије годину дана. Згодан повод да отпочну контакти била је ратификација трговинског уговора између Србије и Црне Горе. Уз то, српска влада је изразила жељу да књаза Николу одликује Ореденом св. Саве, што је приликом ратификације уговора имао обавити специјални изасланик краља Александра генерал Милован Павловић. Књаз је одмах узвратио да ће са особитим задовољством примити генерала Павловића.²⁸

Најава посјете Павловића изазвала је велику радозналост на Цетињу, јер било је разумљиво да формалност ратификовања једног у ствари безначајног уговора није прави разлог за долазак нарочитог изасланика краља Србије. Главна претпоставка у том погледу темелила се на жељи да се испита расположење за удају књажеве кћери Ксеније за краља Александра. Књаз је у томе гледао и покушао архимандрита Нићифора Дучића да му се дод-

²⁴ АСДИ ПО, ф. 3, Мин. ин. дела Србије — Г. Вуковићу, 4. VIII 1895, пов. бр. 162.

²⁵ Глас Црногорца (бр. 28, 8. VII 1895) поздрављао је владу Стојана Новаковића. Истичући квалитете Новаковића као једног од најпросвећенијих политичара у Србији и одличног познаваоца прилика у Турској, цетињски лист нарочито запажа да овај напредњачки кабинет нимало не подсећа на онај Милутијана Парашанина из осамдесетих година. Јер „напредњачка странка је већ на позицији, као либерали и радикали, да Србија не може и не смије ипрати улогу аустријске провинције“; већ се мора старати за што боље односе са Русијом.

²⁶ В. наше поменуте чланке о тим питањима.

²⁷ Вук Винавер, *Ивандањски терор и Црногорци*, Историјски гласник, 1—2, Београд, 1958; 59; Писмо С. Новаковића — Г. Вуковићу, ДМЦ АО, 16. IV 1896.

²⁸ АДСИП, ПО, ф. 6, Т/16, депеше С. Новаковића — В. Ђорђевићу 28. XII 1895. и Ђорђевића Новаковићу 29. XII 1895. — Договор о доласку генерала Павловића на Цетиње обављен је у Цариграду преко тамошњих посланика Србије и Црне Горе.

вори и поврати повјерење које је тако грубо изневјерио још у доба кнеза Михаила. Дучић и Валтазар Богишић су управо још у другој половини 1895. године покушавали да сондирају женидбу краља Александра кћерком краља Николе Ксенијом.²⁹ Руски посланик у Цетињу Аргиropуло како свједочи Алекса Мартиновић био је одушевљен могућношћу да се двије династије ороде, јер би то, по њему, битно допринијело пријатељству, слози и сарадњи између „двје српске државе“. Књаз Никола је резонувао да је давши кћер Зорку Петру Карађорђевићу већ објективно допринео да се та лоза продужи, мада се наводно руководио једино родитељском бригом. Ако би сада поступио тако и према Обреновићима, његова би сопствена крв дошла у ситуацију заваде и вјечне борбе, због чега би „српски народ имао разлога да ме проклиње“. Књаз је ипак поводом Павловићева доласка дошао до закључка да се Стојан Новаковић као велики научник и добар политичар еманциповао од ранијих предрасуда напредњака, па да је слање Павловића посљедица „наших политичких радња са Србијом“. На ову претпоставку могла је књаза навести и управо примљена вијест о избору заједничког кандидата Србије и Црне Горе Дионисија Петровића, Србина родом из Босне, за митрополита у Призрену.³⁰

Генерал Милован Павловић стигао је на Цетиње 10. I 1896. године и био веома срдечно дочекан. Књаз Никола је тих дана био болестан од ноге, па је Павловић неколико дана чекао на свечану аудијенцију. Службено Цетиње дало је изрза задовољству што краљ Александар Орденом св. Саве одаје признање књазу Николи за његов књижевни рад.³¹ „Српске новине“ нарочито истичу жељу да се учврсте добри односи између „једноплемених“ дворова Србије и Црне Горе, што диктирају исправно схваћени интереси обију држава. Поентом на једносе између династија, Београд је хтио да нагласи како се руководи истинском жељом да трајно побољша односе са Цетињом. И Павловић је у неформалним разговорима на Цетињу истицао да га је послао сами краљ, без судјеловања владиног, да књаза увјери у своју непоколебљиву вољу да се међу њима „једном за свагда“ утврде пријатељски и братски односи. Јер сада је краљ, говорио је Павловић, спољну

²⁹ Радослав Перовић, *Око женидбе краља Александра Обреновића (из српско-црногорских односа)*, Записи XX (1938), 213. — Овдје се тврди да је за тај брак била веома заинтересована мајка краља Александра краљица Наталија. Као русофил она је тиме хтјела да нађе не само згодну прилику за сина већ и подршку књаза Николе за борбу против овога бившег мужа краља Милана као овияног аустрофила.

³⁰ ДМЦ АО, мемоари В. Г. Вуковића, фасц. 2, рукопис бр. 3, Посјета књаза Николе краљу Александру у Београду; БИИ, ф. 264, из Архиве Алексе Мартиновића, одјељак 19, Србија и Црна Гора — посјета књаза Николе краљу Александру. — У основној констатацији о нападњима на „сједишнику“ код књаза Николе шта ће бити главна оверха Павловићева доласка, слажу се ова два свједочанства, само што је Мартиновић много подробније забиљежио тај разговор.

³¹ *Глас Црногорца*, бр. 2, 13. I 1896.

политику узео у своје руке и она ће бити постојана, неће зависити од расположења партија и промјена влада у Србији.³² Пунији смисао и циљ овога става открива се из закључка руског посланика на Цетињу Аргиропула: сталним изјашњавањем у корист тијесног зближења Србије и Црне Горе, Павловић је уједно изражавао велику жељу своје владе да стекне наклоност Русије.³³ То се прије свега да објаснити општом тежњом Србије за што бржом економском и политичком еманципацијом од Аустро-Угарске. А непосредни интерес биће у томе да се добије руска и, слједствено, црногорска подршка за српске аспирације према Македонији. Јер, с једне стране, Русија је у значајној мјери већ одступила од своје светостефанске политике апсолутног фаворизовања Бугарске, а с друге, за Русију су добри односи Србије са Црном Гором умногоме били доказ да је прва спремна да слиједи политику руских тежњи и интереса на Балкану.

Најважнији резултат мисије генерала Павловића на Цетињу био је стварно покретање идеје о размјени посјета — књаза Николе Београду и краља Александра — Цетињу. Било је то у незваничним контактима, иницијатива је формално потекла са црногорске стране, а генерал Павловић ју је спремно прихватио. Предлажући размјену посјета, књаз Никола је на вјешт начин поручио Београду да он у томе полази од претпоставке да су тамо напокон чврсто заузели став да више не доводе у питање нити подривају углед, положај и право црногорске династије. То је свакако био основни мотив што је Гавро Вуковић имао да детаљно изложи генералу Павловићу све оне поступке Београда према Цетињу од када је Илија Гарашанин рекао да је проглашење Данила Петровића Његоша за књаза Црне Горе највећа несрећа за Српство. Истичући да Црна Гора није нешто „измишљено, сувишно и шткодљиво“, наводећи многе примјере политике Београда сходно таквом схватању и третману, Вуковић је на крају подсетио како су се недавно у Петрограду књаз и краљ договорили да се са таквим радом престане и да у циљу учвршћења братских и пријатељских односа размјењују мисли преписком. Међутим, на писмо краља Александру од јануара 1895. године књаз Никола није добио никакав одговор. Да би се стварно побољшали односи са Србијом, црногорска влада држи да је неопходно да српска влада протјера са своје територије емигранте Црногорце који се бацају благом на књаза, да онемогуће издавање клеветничких списа које „безрамонтни“ Црногорци само потписују а пишу их вјештија пера, да се београдска штампа односи са дужним поштовањем у написима о књазу Николи. Сами књаз, међутим, узео је улогу да Павловићу говори само о лијепим моментима и плодноним догађајима у српско-црногорским односима, да би истакао колико би

³² БИИ, ф. 264, нав. рукопис А. Мартиновића.

³³ ДМЦ, АО, приновљени списи, ф. XLV, 15. 1895.

било корисно да он и краљ размијене посјете.³⁴ Прихватајући да због свог нижег владарског ранга први иде у посјету краљу Александру, књаз је смислио како да формално неутралише значај те чињенице: пошто књаз намјерава да у јесен 1896. године прослави 200-годишњицу своје династије, биће то најбоља прилика за њихов сусрет на Цетињу; зато ће краљ Александар први изразити жељу да присуствује тој светковини, и пошто се тако анонсира, књаз ће му први учинити посјету у Београду.³⁵ Тако ће се задовољити сујета књаза Николе, да краљ Александар изрази уважавање и признање његове много старије династије, а и њему лично као много старијем по годинама. Обзиром престижа овога пута ипак нијесу смјели бити препрека, јер су обје стране налазиле интереса за размјену посјета. Подршка Црне Горе Србији у борби за Македонију врријеђела је зато што се на тај начин стицало веће повјерење и обзир Русије за те српске аспирације. Књаз Никола, разумије се, није био директно заинтересован за Македонију. Али успех Србије у томе правцу књаз је могао сматрати посредно корисним за Црну Гору, не би ли то, у директној сразмјери, допринијело да Србија покаже више толеранције за црногорске аспирације у правцу Новопазарског Санџака и Метохије. У томе схватању црногорску владу могао је охрабрити избор Дионисија Петровића за митрополита у Призрену, кога је она сматрала својим кандидатом.³⁶ Ипак, оно што је књаз Никола преко министра Вуковића, једносно генерала Павловића, поручио краљу Александру — индиректно казује да је њему прије свега било стало до онога што те посјете саме собом треба да значе и донесу: обавеза на међусобну коректност, толеранцију династија, чиме се, као манифестацијом слоге, постиже већа афирмација обје династије у очима народа њихових земаља и осталих Срба.

Формални дио мисије генерала Павловића због дуже болести књаза морао се обавити код престолонаследника Данила. У времену између свечане аудијенције и великог пријема код престолонаследника, генерал Павловић је обишао књаза и предао му Орден св. Саве првог степена.³⁷ Сјутрадан је књаз примио Павловића у кратку опроштајну аудијенцију, одликовао га Да-

³⁴ ДМЦ, АО, ф. 2, мемоари Вуковића, нав. рукопис. — Овдје се врло кратко констатује да су књаз и Павловић имали разговоре и да је књаз лично први да посјети Београд.

³⁵ АЦГ МИД, ф. 41, Вуковић — Новаковићу, 29. III 1896, бр. 283. — Између осталог, овдје се Вуковић оговорио како је књаз Никола генералу Павловићу формулисао услов за свој пристајак да иде у Београд.

³⁶ О томе се директно расправља у нашем најпријед поменутом чланку о раду влада Србије и Црне Горе на постављању српских митрополита у Призрену и Скопљу.

³⁷ Књаз је том приликом изрекао ријечи које добијају у значењу у свјетлу већ изнесене идеје о посјети владара: „Светитељу Саво који си измирио браћу, одакле је потекла ова срећа и величина српског народа, ти бдиј и над слогом између мене и мога брата краља Александра“. Глас Црногорца, бр. 3, 20. I 1896.

ниловим орденом првог степена и предао му куртоазно писмо за краља Александра. Беома задовољан дочеком и резултатима своје мисије, Павловић је из Целиња отишао 16. I 1896.³⁸ Једва треба поменути да о прошевини књегинице Ксеније за српскога краља није било ријечи.

Запажен је одзив у српској штампи поводом мисије генерала Павловића. Новосадска „Застава“ са неке неутралне позиције изражава вјеру да ће изасланство краља Александра у Црну Гору уродити стварном и замашном користи за читаво Српство.³⁹ Београдски листови такође топло поздрављају ову мисију и налазе у њој успостављање оне братске везе између дворова и влада који народ обију земаља гаји. Узпред речено, осим тог патриотског заједничког именитеља, код орбијанских листова има овим поводом и међусобног страначког пребацивања.⁴⁰

Договор и аранжирање посјете књаза Николе Београду, међутим, нијесу ишли лако. Вјероватно је поменуто књажево условљавање изазивало дилеме у Београду. Генерал Павловић се тек након 20 дана јавио министру Вуковићу, саопштавајући углавном да је био вјерни тумач жеља краља Николе код краља Александра, а ни ријечи о томе да ли краљ прихвата књажев предлог и формални услов за размјену посјета.⁴¹ У одговору са црногорске стране, након такође 20 дана, Вуковић напомиње да им је својим одуговлачењем само хтио дати времена да проуче, ако сматрају потребним, оно што су им „поднијели на увиђај“. Иначе, овамо сматрају да није било ништа лакше него одговорити књазу Николи на писмо које је проистекло из његова споразума са краљем Александром у Петрограду, а није тешко одговорити ни на књажев предлог о начину замјене посјета.⁴² Према томе, књаз Никола и црногорска влада врло озбиљно инсистирају да краљ први обећа да ће посјетити књаза — као „реванш за то што ће књаз стварно први поћи тамо“.

Уз већ прилично нелагодну атмосферу због одуговлачења споразума дошла је и једна мучна епизода. Милован Павловић је, наиме, између мноштва онога што му је Вуковић по књажеву налогу испричао, пренио у Београд и то да је српски политичар Михаило Божићевић негдје раније даровао Саву Ивановићу рево-

³⁸ Исто.

³⁹ *Застава*, бр. 9, I 1896.

⁴⁰ Алудирајући на напредњаке, либерали истичу да су мисао о зближењу Србије са Црном Гором увијек сматрали мудро и спасоносном, па им нарочито даје за право члњеница што ту мисао сада спроводе у дјело они политичари „који за собом имају противне сведоче“ (тј. напредњаци), *Српска застава*, бр. 8, 18. I 1896. Напредњаци се, међутим, хвале да много боље раде у складу са општим интересима српства „непо радикалоке предходнице“, постижу битно побољшање односа са Црном Гором, са њом су закључили трговински уговор, на шта им радикали могу само завидјети. *Видело*, бр. 4, 7. I 1896.

⁴¹ ДМЦ, АО, М. Павловић — Г. Вуковићу, 5. II 1896.

⁴² Исто, Г. Вуковић — М. Павловићу, 26. II 1896.

лвер, да њиме, наводно, убије књаза Николу. Тешко увријеђене личне и породичне части, Богићевић се обратио министру Вуковићу опорчено одбијајући ове наводе као гнусну клевету. Не ограничивши се на личну одбрану, Богићевић чак узвраћа неувијеном сумњом у искреност изјава књаза Николе да жели измирење „два братска престола“ када је баш тај тренутак изабран за такву „неосновану оптужбу“.⁴³ Вуковић пак настоји да ову ствар ублажи и заглади, истичући у каквом је контексту и циљу то било речено, како је баш тренутак измирења династија најпогоднији да једни другима кажу све што је међу њима било и добро и лоше, па да се све, једном за свагда, у вјечни заборав баца. Али се Богићевићу одлучно одвраћа да нико нема право да доводи у сумњу искрено настојање књаза Николе да оствари најбољу слобу са „његовим братом“ краљем Србије.⁴⁴ Ова полемика није, наравно, излазила на јавност и формално је била приватнога карактера. Али је сигурно да су владари за њу бар знали, а можда јој и давали тон.

Иако мучно, ствари су се ипак некако кретале напријед. Најзад је Стојан Новаковић одговорио да је краљ Александар са задовољством примио мисао књаза Николе о међусобној размјени посјета. Но из тог писма се дало закључити да су у Београду превидјели да је Цетиње преко Павловића тражило да краљ први обећа посјету књазу. Због тога су на Цетињу стекли утисак да у Београду жале да одбију тај услов.⁴⁵

У недоумици и љут што се у Београду праве невјешти на његов приједлог, до кога је много држао, књаз је говорио да су у Србији према њему увијек били перфидни, па се боји да га и овог пута не изиграју, јер би лако могли наћи изговор и осујетити враћање посјете. Књаз је стога дошао на мисао да некога пошаље у Београд да начине писмени уговор о размјени посјета. Но, размисливши, ријешило је да још једном пише у Београд.⁴⁶ Вуковић је онда предложио Новаковићу да ствар посјете треба да се утаничи и уре „како се не би оставило мјеста ће би и најмања осјетљивост тужљиво дирнута била“. Напомињући да ће се јубилеј династије Петровића-Његоша због ограничених материјалних могућности Црне Горе скромно обиљежити, скреће се пажња да је и због тога неопходно да краљ сам изрази жељу за посјету Цетињу за тај дан; јер књаз нема намјеру да иједном страном владару упућује позив на ту свечаност.⁴⁷ Српски краљ се, дакле,

⁴³ АЦГ, МИД, ф. 41, бр. 174, М. Богићевић — Г. Вуковићу, 23. II 1896.

⁴⁴ Исто, Вуковић — Богићевићу, бр. 24, 8. III 1896.

⁴⁵ ДМЦ АО, Мемоари Вуковића, посјета књаза Николе краљу Александру у Београду. — Овдје се цитира и наведено писмо С. Новаковића, који задоцњење са одговором црногорској влади извињава пословима и одсуствовањем краља Александра (ишао је у Агину и Свету Гору).

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ АЦГ МИД, ф. 41, бр. 283, Вуковић — Новаковићу 29. III 1896.

изузима само ако се сам понуди да дође. Позивом краљу Србије да дође на Цетиње управо на 200-годишњи јубилеј династије Петровића-Његоша књаз Никола хоће да најбољом пригодом поласка своме честољубљу и сујети; чињеницу што је Србија много већа, економски и у сваком погледу јача и стога политички много перспективнија, театрално ће засјенити и, бива, надомјестити то што је црногорска династија много старија и у неком смислу заслужнија од династије Обреновића. Такво схватање особито ће се наметати чињеницом што ће на Цетињу оба владара, сами, као домаћи, славити тај црногорски јубилеј.

Не сачекавши одговор, на Цетињу су нашли за потребно да се обрате српској влади и поводом боравка Сава Ивановића у Београду. Додуше, сада се ова ствар као узгредно третира. Како је књаз Никола кроз који дан имао да отпутује за Москву, на свечаност крунисања цара Николе II, ово је наводно доводило у бригу народ, а посебно одговорне, за његову безбједност на путу. Због тога се српској влади скреће пажња на неколико Црногораца који су за своја дјела избегли закону земље те сад се потуцају по свијету и не престају да пријете. Ту је на првом мјесту Сава Ивановић, који у Београду „ужива неку пажњу и припомоћ у издржавању“, па се српска влада моли да га у току одласка и повратка књаз Николе притвори или стави под строги надзор.⁴⁸ Није свакако за толику бригу било путовање књаза (морем и преко Ријеке или Трста) за Русију, већ се прије хтио прекорити Београд што дисиденте једне братске земље удостојава пажње и помоћи.

Стојан Новаковић пак не налази разлога да се толика важност поклања људима који не заслужују никаквог уважавања: он је, на примјер, у августу претходне године Ивановића просто с врата отјерао; „београдски кмет“ (управник полиције Михаило Бадемљић) дао му је неки посао да би се само хљебом хранио, да га глад не би натјерала на веће зло. Но, пошто на Цетињу много полажу до чувања тих људи — „чуваћемо их од сад што можемо боље и сигурније“, обећава Новаковић.⁴⁹

Главна ствар је напokon повољно ријешена. Краљ Александар је врло радо пристао да испуни жељу књаз Николе.⁵⁰ У своме писму он изражава жељу „да још видљивијим знацима обележимо заједницу мисли и оданост правди народне политике, освештаној најславнијим предањима Мога и Вашег дома“. Како га у томе предусријетају најтоплија осјећања књаза, краљ жели да се виде и „у престоници Црне Горе и у престоници Србије“, увјерен да ће то како поданике обје земље тако и њихове саплеменике „где год их има испунити најтоплијим надама. Тако краљ

⁴⁸ Исто, бр. 307, Вуковић — Новаковићу 11. IV 1896.

⁴⁹ ДМЦ, АО, Новаковић — Вуковићу, 17. IV 1896.

⁵⁰ Исто.

предлаже да се виде на Цетињу „око 8 септембра“ и моли књаза да му јави кад би га могао очекивати у Београду.⁵¹

Пошто се књаз Никола већ налазио у Баден Бадену, тамо су му достављене копије писама краља Александра и Стојана Новаковића. Коментаришући их у пропратном писму књазу, црногорски министар иностраних дјела Гавро Вуковић налази да је краљево писмо „учтивије и понизиније“ него што је икад могао то замислити; цио српски народ, ко из воље ко из нужде, баца се, ето, под покровитељство књаза Николе. Вуковић се моли Богу да из ове добре прилике књаз „створи своје престољу“ (подвукао Н. Р.) „и цијелом народу српском нову жељену будућност“.⁵² Личковање због перспективе какву је тобоже отварало „понижење“ краља Александра пред књазом Николом, најбоље показује у чему су на Цетињу видјели интерес од размјене владарских посјета и њихов значај: афирмација династије, брига за пријесто, то је била све већа преокупација књаза Николе. Иначе Вуковић сигурно не би могао себи дозволити да се тако неконтролисано понесе „визијама“ о будућности пријестолу књаза Николе.

Интересантно је, међутим, да је књаз у Баден Баден дошао с планом, и ту га наводно дефинитивно утврдио, да прво посјети Цариград, па Софију, па Београд. Једном је било јављено на Цетиње да се књажева свита благовремено припреми за пут у Цариград.⁵³ О овоме плану, који би готово уништио национално патриотски значај предстојеће посјете Београду, Гавро Вуковић каже да је учињен упливисањем његових колега на књаза, који су из превелике ревности и да му се додворе настојали да умање вриједност посјете краљу Александру. Из излагања Вуковића уопште, види се да се књаз распињао између директне и узпредне посјете Београду, између жеље да учини велики патриотски гест са династичком рачуницом и страха да у овојој сујети и рачуну не буде изигран.⁵⁴

Добивши писмо из Београда, књаз је из Њемачке одговорио краљу Александру 5. маја 1896. Неизмјерно захвалан на садржини краљева писма, књаз се „из душе радује“ братској одлуци да се тога љета виде у њиховим престолницама. Књаз се нада да ће њихов састанак обновити и освјештити дух „нашега драгога Српства“ које у њихову љубав и братске односе полаже своје наде. Због тога краљ није могао изабрати бољи термин него 8. IX 1896. године, јер се тај термин подудара са прославом 200-годишњице „оснивача моје династије и препородиоца Црне Горе Владике Данила“. Краљево ће присуство ту прославу „увеличати и сјајнијом учинити“. А што се тиче књажева доласка у Београд,

⁵¹ *Записи*, XVI (1936), 160 — 161, писмо од 16. IV 1896.

⁵² ДМЦ, АО, Вуковић — књазу Николи, без датума. — Сва ова писма узпред је попио у Баден Баден престолонаследник Данило.

⁵³ ДМЦ, АО, приновљени списи, Артиропуло — књазу Лобанову Ростовском, ф. XLV, 7. VI 1896.

⁵⁴ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, нав. рукопис.

књаз моли да то буде „око Видовдане“, чиме му он „предходно“ враћа ону посјету којом га краљ намјерава почастовати у септембру.⁵⁵ Према томе, књаз сматра да иако први иде у Београд, он тиме враћа посјету до које ће касније доћи, јер је та каснија посјета већ обећана и књаз је третира као прву. У Београду су се правили невјештим на то што се краљ Никола ради свога престожија тако поигравао логиком.

Књаз Никола је из Москве стигао у Беч 7. VI 1896. с измијењеним планом: да из Беча иде право у Београд. Вјероватно је и руска влада утицала на њега да одустане од пута преко Цариграда и Софије, како би посјете Београду имала жељену сврху и ефекат.⁵⁶

Цетињу је накнадно јављено да књажева пратња за посјету Београду пође у Беч. У тој пратњи, међутим, неће бити престолонаслједника Данила. При поласку главара одређених за пратњу књазу, књегиниња Милена им је дала извјесна упутства: „... У Београду је „теже него игдје“, тамо ће све да мјере и цијене код књаза и свих; зато треба да пазе на сваку ријеч и сваки гест, да буду природни и достојанствени, ничему да се не чуде, ништа да не критикују, ни за тренутак да се не забораве; нарочито је препоручила књазу и „наредила“ министру Вуковићу, да ако се од србијанске стране буду што распитивали за књегиницу Ксенију, да им не даду осјетити ни трунке наде, јер се она, као мајка, пита за удају кћери. „... Круна је брачна срећа, а ње није било у породици Обреновића“, рекла је наводно књегиниња Милена.⁵⁷

За долазак књаза Николе у Беч српски посланик Ђорђевић Симић дознао је из новина, али је одмах пошао да му се представи и стави на располагање ради евентуалног саопштења. У разговору са Симићем књаз се распитивао какве ће свечаности бити у Београду поводом његова доласка и изјавио да би најрадије дошао на сам Видовдан, да се може задржати само 4 дана и да ће имати доста велику свиту. То је иначе књаз у Москви саопштио и српском министру војске генералу Франасовићу, и чуди се ако он то није саопштио у Београду. Књаза је у Москви пратио само први ађутант Славо Ђурковић, а у Бечу му се придружује још седам личности, међу којима министар иностраних дјела војвода Гавро Вуковић, министар војске војвода Илија Пламенац, државни савјетник војвода Силмо Поповић, први секретар кнез др Лујо Војновић. Престолонаслједник Данило је, међутим, тих дана дошао из Париза у Беч и придружио за Цетиње, иако се предвиђало да ће и он ићи у Београд.⁵⁸ То је вјероватно посљедица неке династички мотивисане и само књазу Николи знане

⁵⁵ Записи XVI / 1936, 161.

⁵⁶ ДМЦ, АО, приновљени списи, Архирогуло — Лобанову Ростовском, ф. XLV, 7. VI 1896. — Руски посланик на Цетињу није био у пратњи књаза Николе приликом посјете Москви, па само каже да су болест младога књаза Мирка, „а може бити и мени други непознати узроци“, утицали да књаз претпостави краћи пут у Београд.

и својствене одлуке. И поред одсуства престолонаследника, састав књажеве пратње показује да је на свој начин придавао велики значај овој посјети.

Књаз Никола је са свитом и у пратњи посланика Симића кренуо из Беча 14. јуна увече. На железничкој станици испустио се велики број ђака и студентата из Србије, Хрватске, Далмације, Босне и Херцеговине, Војводине. Неки Босанац одржао је поздравну ријеч у име те омладине, због чега је имао неприлике са аустријским властима. Воз мађарске железнице са посебним вагоном за књаза Николу ишао је преко Будимпеште и Суботице. У Новом Саду велика маса свијета поздрављала је иза оградe, пошто су власти забраниле улазак у станицу.⁵⁹

15. јуна 1896. године у 9 сати књаз Никола и краљ Александар заплили су се на београдској железничкој станици. Потом је свечана поворка пошла искићеним улицама, праћена одушевљеним овацијама народа из Београда, унутрашњости Србије и Војводине. Штампa је, прожета звучним национално-патриотским фразама, до ситница извјештавала о разним церемонијама и посјетама владара: о присуству парастосу косовској успомени у Саборној цркви, о посјети Академији наука, Дому св. Саве, Народном музеју, Великој школи, Војној академији.⁶⁰

На свечаној вечери 17. јуна књаз Никола је одржао веома запажену здравицу. Он је истакао да му је одавна била жарка жеља да посјети Београд, а особито одкако је краљ изразио жељу да га посјети у Црној Гори. Он доноси поздрав „Јужнога српства — Црне Горе — Зете Балшића, Црнојевића и Дома Мога“, земље у којој се непрекидно српске самосталности срећно очувала са толико жртава и прегнућа. А дошао је баш на Видовдан, да тај дан српски народ не би провео у сјели „као многи до данас“. Српски народ, да би се „усправио“, и данас вапије за слобом, а краљ и књаз као његови управљачи дужни су учинити

⁵⁷ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, нав. рукопис.

⁵⁸ АДСИ, ПО, ф. 6, С/6, Ђ. Симић — С. Новаковићу 9. VI 1896.

⁵⁹ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, нав. рукопис; БИИ, Мемоари С. Поповића, ф. 317—III, поглавље „У Београду и на Цетињу“. — Овдје војвода Симић биљежи како је књаз метанисао дуго се крстећи иза прозора вагона кад су пролазили поред Саборне цркве и митрополије у Сремским Карловцима. Када је Симић, по претходном захтјеву књаза да га упозори, на средњи Савског моста објавио да су прешли у Србију, књаз је извео ефектну сцену: хитро је устао и узвикнуо: „Каде доле!“ Тада су се сви прекрстили и „помолили Богу за срећу и напредак Србије“. У току боравка у Београду, кад би се владари појављивали пред народом, књаза је, заглава војвода Симић, много љубио краља Александра, што је код извјесних изазивало ефекат супротан жељеном.

⁶⁰ Глас Црногорца, бр. 25 и 26, од 19. и 24. VI 1896. — Митрополит Михаило у саборној цркви одржао је пригодну бесједу са поруком да се освети Косово и да се брани која још робују помогне да се ослободе. Предсједник Српске академије наука Милан Милићевић поздравља је „краља заштитника“ и „књаза песника“, захваљујући крунисаним плавима што омогућују да се научници посвећују „мислоним радовима“.

ове да га исправе. Српски владари треба да свој народ поведу правцем његових праведних тежњи; јер српски народ хоће само да буде посједник свога, пошто је позван да буде „древносни судионик на пољу напретка, развића и цивилизације.“⁶¹

Књаз Никола је очигледно хтио да се ова здравица обиљежи као главни момент у његовој посјети Београду. Слогу двају владара као основни предуслов за остварење историјског императива, тј. потпуног ослобођења свих Срба, књаз је на одређени начин свакако желио. Он је прије свега желио да буде признат као равноправни протагонист на томе историјском задатку. Но у практичној политичкој филозофији књаза Николе и краља Александра, односно владајућих кругова Црне Горе и Србије, ствар ослобођења Срба просто се идентификовала са присаједињењем територија на којима су они живјели њиховим државама. Зато је књаз Никола имао дубоки интерес да ривалство и борбу династија замијене слога и сарадња. Ради тога се слога владара имплицитно препоручује као услов за слогу народа. Књаз Никола, дакле, хоће да начело споразумијевања династија тј. споразумијевања између њега и краља Александра, пропише као једини могући рецепт и постулат за заједничко дјеловање у будућности. У овоме, сматрамо, стоји објашњење чињенице да се у здравици стварно избјегава ријеч уједињење, а мање у жељи да се не би превише провоцирале Аустро-Угарска. Говор је био срачунат на непосредни ефекат у народу, а намијењен је био и историји.

Књаз Никола је, свечано испраћен, отпутовао из Београда 18. јуна увече.⁶² Посјета се ограничила на сами Београд, али је по спољном бљеску била величанствена, а по патриотском утиску на савременике и веома ефектна.

Што се тиче политичких разговора, Вуковић каже да је књаз говорио са краљем „о важним будућим радњама“. Мада не биљежи тај разговор, види се да је то у ствари оно о чему су се усмено договорили министар иностраних дјела Црне Горе Вуковић и предсједник владе и министар иностраних дјела Србије Новаковић, а што су владари накнадно одобрили: да се Србија и Црна Гора удруже против свакога ко би насрнуо на права српскога народа, било са стране Турске, Аустро-Угарске или Бугарске; али за сваки будући корак који би имали заједнички предузети, требаће да се претходно договоре. У питању Македоније нека Србија предњачи, а Црна Гора, пошто је далеко, потпомагаће је. У питањима сјeverозападне Албаније, тј. Метохије: због сусједства Црне Горе — да ова предњачи, а Србија да је помаже. У питању

⁶¹ Исто, бр. 26. — Кад је здравица изговорена, Стојан Новаковић је наводно рекао Павлу Вуковићу да је исувише изазовна за сусједи. Вуковић је узвратио да се њега могао пропустити тренутак да се каже како српски народ заиста постоји, да је снажан и храбар, али му је слоге увијек недоштајало. Састанак владара је „јемство за будућу слогу, која ће уоструचितи нашу снагу“. — Мемоари Вуковића, нав. рукопис.

⁶² Глас Црногорца, бр. 25, 9. VI 1896.

постављања Србина за метрополита у Скопљу: да се у Цариграду, уз потпору руске дипломатије, заједнички залажу. Манастир Хиландар да ослободи од бугарских претензија, њених администратора и калуђера и да га као „српску лавру“ придруже српству. Над стањем у Босни и Херцеговини да будно бдију, да не би били „изненађени анексијом“. Затим, да дипломатским путем и преко штампе обраћају пажњу силама потписницама Берлинског уговора на све оно што би нашли да аустројске власти чине против српске народности у Босни и Херцеговини — „како православне тако муслиманске вјероисповијести“. Све ово су само усмени закључци. Било је говора и о писменом споразуму, „али за писмени договор треба више времена и промишљања, па смо ствар оставили за доцније“.⁶³ Јасно, овакав договор, мада показује широку скалу идентичног гледања на многа питања, никога није обавезивао ни на шта; свака страна и даље је имала одријешене руке за самостални прилаз и иницијативу у сваком питању. Једино су узајамно обећали да се о стварима од заједничког интереса претходно договарају, али и то — „по могућности“. Додуше, тадашња ситуација није била сазрела за какве одлучније политичке потезе. Ипак је у томе договарању, чини се, најинтересантније, што Црна Гора своју подршку Србији у питањима Македоније успијева да, бар вербално, наплати толеранцијом Србије према црногорским претензијама на Метохију. А то се да објаснити тиме што је црногорску позицију уопште веома појачавала морално-политичка подршка и материјална помоћ Русије.

Што се тиче оног нестварног посла око евентуалне удаје кнегињице Ксеније за краља Александра, краљица Наталија је, по прилици, гајила ту мисао. Али одлучно против био је (осим кнегиње Милене) краљ Милан — због патолошке мржње према књазу Николи и зато што кћер овога „нема ни кошуље, а камолти пара“.⁶⁴

Посјета књаза Николе Београду, као што ће и она краља Александра сљедеће године Цетињу, сводила се углавном на снажни национално патриотски одјек. Како је то био сусрет владара двију независних наших држава, он је већ и сам собом на савременике дјеловао као велики конкретни чин општесрпске политике и национално ослободилачких тежњи. У томе духу су и врло дуго написани у српској штампи. Књаз Никола је посјету смишљено темпирао на Видовдан, што је особито инспирисало дуге патри-

⁶³ ДМЦ, АО, Мемоари Вуковића, нав. рукопис.

⁶⁴ Гавро Вуковић је том приликом приватно разговарао са Јованом Ристићем, који му је, како каже, рекао да је краљица Наталија гајила на мјеру да краља ожени неком црногорском принцезом. Али то у Београду нико није смио ни да помене од краља Милана: запријетио је да ће у томе случају ујурити у Србију, отјерати и краља и краљичу, поново сјести на српски пријестол и сам се поново оженити. — Мемоари Вуковића, нав. рукопис. — Војвода Симо Поповић само износи како му је књаз касније причао да се краљица Наталија примјетно највише распитивала за кнегињицу Ксенију, ВИИ, 137 III, „У Београду и на Цетињу“.

оточе тираде у стилу култа Косова. Уз то се, међутим, празабира да се, на примјер, владајући напредњаци преко свога гласила „Видело“ добро пазе да не изазову моћног сусједа Аустро-Угарску. Код радикалског „Одјека“ пак избија нота за општесерпску националну концентрацију. Либерална „Српска застава“ по обичају имплицира посебне државне традиције Црне Горе. И српски листови ван Србије у томе састанку хоће да виде постизање слоге између српских владара и то истичу као његову главну вриједност (новосадска „Застава“, забрбачки „Србобран“, задарски „Српски глас“).⁶⁵

Исте и сличне идеје налазе се и у главном коментару „Гласа Црногорца“ на Видовдан 1896. Међутим, овдје је наметљива једна посебна, на тако рећи династичком тумачењу историје заснована дигресија: превиђа се заједнички државни живот Рашке и Зете под Немањићима, а истиче се дивергентни развој Црне Горе од Балшића и нарочито Црнојевића — „оставши Иванбеговина“ — до Петровића-Његоша.⁶⁶ Разумије се, књаз Никола хоће да јасно и гласно подвуче како је дугим одвојеним историјским животом израђена посебна државна и друштвена индивидуалност Црне Горе. Са ове позиције, која у дјеловању књазу Николе у многоме фунгира као његова династичка преокупација и став, иде се у Београд, са основним мотивом да се нађе практични модус вивенди двије династије. Њихова међусобна борба пак, гледано из аспекта тадашњих политичких схватања и тенденција, имала би за крајњу консеквенцу присаједињење Црне Горе Србији и са тим ликвидацију династије Петровића-Његоша.

На посјету краља Александра Цетињу морало се, међутим, чекати осјетно дуже него што је било предвиђено. Ова посјета је била одложена због вјеридбе кнегињице Јелене за италијанског престолонаслѣдника Виктора Емануела у августу 1896, а онда због припрема за ту свадбу која ће усљиједити у октобру исте године. У међувремену, у септембру, баш када је требало да се прослави 200-годишњице и да краљ Александар посјети Цетиње, умрла је кћерка књаза Данила Олга (што иначе није одложило Јеленино вјенчање у Риму). Књаз Никола је објаснио краљу Александру породичне послове, потребу да иде у Рим и тамо се дуже задржи, па га је молио да изабере вријеме доласка послје свадбе кад му најбоље одговара.⁶⁷ На вјенчање у Риму књаз Никола, ако се о томе мислило, није могао позвати краља Александра, поприлици зато што је бугарски кнез Александар Кобург изјавио

⁶⁵ *Глас Црногорца*, (бр. 26, 27 и 28, јуд 24. и 29. VI и 6. VII 1896) прештампао је из наведених и других листова велики број чланака о одјеку ове посјете.

⁶⁶ Исто, бр. 24, 5. VI 1896.

⁶⁷ ДМЦ, АО, књаз Никола — краљу Александру, концепт на коме је датум означен са „... септ. 1896“.

Цетињу да би му било веома криво ако би иједан други владар тамо био присутан, а да он не буде позван.⁶⁸

Краљу Александру је, према томе, остављено да сам одреди термин посјете Цетињу. Овдје су се, међутим, плашили да ће посјета остати невраћена усљед дјеловања краља Милана. Министар Вуковић каже да је због књажеве посјете Београду Милан био бијесан, „али је тада на влади био човек од ауторитета, Стојан Новаковић, којему Миланове плећи нијесу заступале хоризонт“. Ипак на Цетињу нијесу били обесхрабрани када је на чело српске владе у јануару 1897. године дошао Ђорђевић Симић, са којим се, и са његовим министром финансија Мишом Вујићем, Вуковић даписивао. Краљ Милан је изгледа, вршио притисак да осујети посјету краља Александра Цетињу, али су се Симић и Вујић томе одлучно одупирали.⁶⁹

Прослава 200-годишњице црногорске династије морала се обавити сасвим скромно због катастрофалне поплаве усљед излива Скадарског језера, па су средства намијењена прослави највећим дијелом дата за помоћ пострадалим. Извјештавајући о томе краља Александра, књаз Никола наглашава како једнако радосно очекује његову посјету. Одајући признање књажевој племенитој одлуци да притекне у помоћ својим пострадалим поданицима, краљ ће у „мислима учестовати у знаменитим успоменама, којима је посвећена прослава 2. јануара“. Краљ је, дакле, овом приликом избјегао да потврди да ће вратити посјету краљу Николи.⁷⁰

У фебруару 1897. године краљ Александар био је у званичној посјети кнезу Александру у Софији. Како је тада била у току криза на Истоку, изазвана устанком на Криту против турске власти, овај састанак у Софији имао је и актуелан политички значај. Плашећи се да велике силе не покрену питање аутономије за Македонију, као што су за Крит, између краља Александра и кнеза Александра дошло је до такозване српско-бугарске „Угодбе“ потписане 19. фебруара 1897. Углавном, двије стране се саглашавају да ова питања која се тичу њихових интереса у турској царевини „расправљају“ путем споразумијевања. Посљедњим чланом овога заправо ефемерног споразума каже се да ће га саопштити књазу Николи и позвати га да му и он приступи.⁷¹ Овај докуменат значајно је свакако неко олопљење у српско-бугарским односима, али је истовремено био доказ да се није могло доћи ни до каквог конкретного и трајног рјешења.

⁶⁸ АЦГ МИД, депеша Г. Вуксвића из Софије од 20. IX 1896.

⁶⁹ ДМЦ АО, Мемоари Г. Вуковића, рукопис „Долазак краља Александра на Цетиње“.

⁷⁰ Оба телеграма без ознаке датума, *Глас Црногорца*, бр. 1, 4. I 1897.

⁷¹ Васа Чубриловић и Владимир Ђурковић, *Србија од 1858 до 1903*, Београд, 170—171; Текст „Угодбе“ у прилогу ниже назначеног писма краља Александра књазу Николи, *Записи*, XVI (1936) 164.

„Угодбу“ је краљ Александар послао књазу Николи по нарочитом изасланику (потпуковнику Нешићу. Препоручујући тај споразум као камен темељац политике којом би се окончао дотадашње ривалство између Срба и Бугара и омогућила њихова сарадња у будућности, краљ наглашава неопходност да им се и књаз Никола придружи, јер тај документ ће имати пуну снагу тек кад буде зајемчен споразумним радом све три словенске државе — Србије, Црне Горе и Бугарске, односно њихових владара. Достављајући ово сасвим повјерљиво писмо, краљев изасланик имао је налог да књазу саопшти да ће му краљ у току наступајућег прољећа вратити посјету. На крају, краљ Александар изражава намјеру да код књаза Николе акредитује свога сталног дипломатског заступника.⁷²

Књаза Николу морало је дирнути што су се владари Србије и Бугарске нагађали без његова присуства и знања, иако о стварима које се директно нијесу тицале Црне Горе. Већ тиме се обајашњава што је он краља Александра тек обавијестио да прихвата „Угодбу“. Жељу српске владе да на Цетињу има сталног заступника књаз је поздравно, а долазак краља Александра на Цетиње он „жељно очекује“.⁷³

Међутим, у поруци бугарскоме кнезу, књаз Никола је много отворенији. Њему је „Угодба“ сухопаран документ, мршав, али га он потписује као бољи него никакав, да се не би одвајао од своје браће у тренутку „једне заједничке опасности“. Књаз Никола би инсистирао на једном конкретнијем споразуму између балканских словенских држава, особито стога што би Русија „видјела да смо одбацили наше ривалство, смијешно и недостојно, а свагда штетно“. Но он одмах допушта себи да о тежњи Србије за излазак на море преко Вардарске долине рече бугарском кнезу да би то било могућно једино „преко глава других“. Подстицај за овакву нелојалност према краљу Александру некако се одмах открива: краљ је био поручио Цетињу да не може претендовати на Призрен, већ тај град мора бити у интересној сфери Србије.⁷⁴ Према томе, подршка Црне Горе Србији у питању Македоније аутоматски отпада када српска влада одбија да пружи потпуне гаранције претензијама црногорске владе према Метохији. И начелна критика „Угодбе“ — апел да се одбаци ривалство — није ништа друго већ жеља књаза Николе да подијели зоне интереса и претензија са Србијом, паралелно са одговарајућим споразумом између Србије и Бугарске. Имајући зато највећи интерес као најслабији партнер, књаз Никола је вјероватно рачунао да би у троје имао више простора за маневрисање, особито на супротностима између Београда и Софије. Но и „Угодбом“ се само за кратко вријеме стишала политичка бор-

⁷² Записи, 162 и 163. — Краљево писмо књазу од 1. III 1897.

⁷³ ДМЦ, АО, књаз Никола — краљу Александру, 12. III 1897.

⁷⁴ ДМЦ, АО, књаз Никола — кнезу Александру Кобургу, 1. III 1897.

ба Бугарске и Србије око Македоније, пошто повратком краља Милана у Србији крајем године све ће опет поћи по старом.

Сами пак договор о посјети краља Александра Цетињу овота пута је постигнут без тешкоћа. Предсједник српске владе Симић јавио је министру Вуковићу да се краљ Александар радо одазвао жељи краља Николе да му што прије врати прошлогодншњу посјету. Напомињући да краљ такође жели да са књазом „поново измени мисли о интересима српског народа“, одлучио је да му дође на самм Бурђевдан — књажеву крсну славу.⁷⁵ Ђорђе Симић је у својим успоменама забиљежио да је са Цетиња одмах одговорено како ће књазу краљева посјета на Бурђевдан бити веома мила.⁷⁶

Уочи краљева доласка успостављени су једностранни дипломатски односи између Србије и Црне Горе, тј. само је краљ Александар акредитовао изванредног посланика и опуномоћеног министра при двору књаза Николе. Узгред речено, Црна Гора је због врло оскудних финансија сталног дипломатског заступника држала само у Цариграду и конзуларног у Скадру. Генерал Јеврем Велимировић дошао је на Цетиње 9. априла. Сјутрадан га је књаз примио у приватну аудијенцију, а 14. априла, на свечаној аудијенцији, Велимировић је предао акредитивна писма.⁷⁷

Краљ Александар је пошао из Београда 8. IV 1897. Путовао је жељезницом до Ријеке, а даље бродом до Бара. Са пратњом од 9 личности искрцао се 21 IV у барском пристану. Послије поздрава са престолонаследником Данилом и осталим личностима на дочеку, свечана поворка се уз бурне овације народа упутила за Цетиње. Од Вирпазара до Ријеке Црнојевића превезли су се паробродом „Даница“. Навече је краљев екипаж, одушевљено дочекан од Цетињана и околине, срдечно примљен у двору књаза Николе.

Боравак краља Александра на Цетињу, и ако скромнији по пропраму, био је лијепо испуњен и угодан. Сјутрадан по доласку одржано је благодаредње у манастирској цркви, послије подне владари су посјетили угледну цетињску школу Дјевојачки институт, а увече је био велики пријем у двору. Трећег дана владари су присуствовали смотри тек установљене редовне црногорске војске на Обилића пољани. На свечаном ручку владари су одржали кратке здравице. Симић је запазио да су обје здравице учиниле јак утисак на цео српски народ, који је у њима видио израз братског пријатељства и сарадње између Србије и Црне Горе.⁷⁸

Последнег дана свога боравка на Цетињу краљ Александар је обишао Зетски дом и болницу, а код књаза је приређен фами-

⁷⁵ АЦГ, МИД, ф. 44, бр. 325, Симић — Вуковићу 23. VIII 1897.

⁷⁶ АС, Дневници Ђорђа Симића, кутуја II, Моје друго министровање, стр. 131.

⁷⁷ Глас Црногорца, бр. 15 и 16 од 11. и 19. априла 1897.

⁷⁸ Глас Црногорца, бр. 17, 26. IV 1897; АС, Дневници Симића, нав. рукопис, 132—133.

лијарни ручак. Послије подне краљ је свечано и дирљиво испраћен, у друштву књаза Николе и других достојанственика, преко Његуша до аустријске панице. Из Котора је навече отпловио за Ријеку.⁷⁹

На Цетињу су вођени и политички разговори, а односили су се превасходно на питање будућег наслједства остатака турске царевине на Балкану. Свједочанство Ђорђа Симића о тим разговорима дјелимично се поткрепљује, а нигдје не демантује, савременим изворима, и нарочито потврђује каснијим развојем, па се оно за ово разматрање мора узети као основно. У размјени мишљења књаз Никола и црногорска влада изразили су готовост да са српском владом и краљем споразумно раде „у свим питањима која се тичу српског народа“. Књаз је напоменуо да иако је приступио српско-бугарској „Угодби“, није тим споразумом потпуно задовољан, јер му се чини исувише неодређеним. Стога он жели да се између Србије и Црне Горе закључи један ближи споразум, интимнији уговор, којим би се прецизирале узајамне обавезе и задаци што их чекају у будућности. Одредиле би се и интересне сфере и њихове панице, како се, упозоравао је књаз Никола, због једнога мјеста не би покварио цио споразум. Размислив о томе, Симић и Вујић су закључили да би било добро постићи један тјешњи споразум са Црном Гором. Јер и поред недавног споразума са Бугарском, српска влада није имала илузије „да ће се Бугари одрећи тежње да запостодаре целом Македонијом. А у нашем отпору против ових бугарских претензија била би нам драгоцена помоћ Црне Горе и њенога кнеза, према коме је бугарски кнез показивао највише поштовање и пријатељство“. Симић је даље сматрао корисном и српско-црногорску сарадњу у правцу Босне и Херцеговине, гдје би књаз Никола преко херцеговачких емиграната настањених у Црној Гори и „далматинских српских патриота“ могао вршити несумњив утицај. Цијенећи ова објашњења, краљ Александар је одобрио својим министрима да се упусте у разговор са црногорским министром иностраних дјела.⁸⁰

Резултат тих преговора, углавном између Симића и Вуковића, био је пројекат споразума који су имали усвојити и потписати краљ Србије и књаз Црне Горе, а који гласи:

„1. Владаоци Србије и Црне Горе обавезују се да у свима питањима, која се тичу интереса српског народа ван њихових земаља, поступају споразумно и да један без другог ништа не предузима;

2. У питањима црквено-школским Срба у Отоманској империји оба владоца и њихове владе радиће заједнички у Цариграду и где буде потребно да се призна народу српском његова

⁷⁹ Глас Црногорца, исто.

⁸⁰ АС, Ђ. Симић, исти рукопис, 138 — 139.

народност и да му се даду српске владике и српске школе свуда гдје то становништво буде тражило;

3. Ако би интересима народа српског у Краљевини Србији и Кнежевини Црној Гори, или ван њих, угрозила опасност од неког трећег, оба владара и њихове владе обавезују се да заједнички бране те интересе свима средствима, па и оружаном руком;

4. Да би се тачно определиле сфере међусобних интереса између Србије и Црне Горе, оба владарца сагласила су се у случају распада Турске империје да граница између Србије и Црне Горе иде средином Санџака новопазарског, тако да Нова Варош, Сјеница и Нови Пазар припадну Србији, а Пљевља и Пећ Црној Гори. Од границе Новопазарског санџака имала би се повући једна што правија линија на југ, која би оставила Србији Скопље, Тетово и Охрид, а Црној Гори Ђаковица, Призрен и Дибру. На југу од Охридског језера српска граница имала би поћи к истоку, обухватити Битолу, Водену и Јенице Вардар и спустити се на Јеџејско море испод Солуна, остављајући Солун Србији; а црногорска граница ишла би западно на Јадранско море у правцу Валоне (по Гавру Вуковићу Охрид би припао Црној Гори и Албанија са Скадром и Драчом до ријеке Шкумбе — прим. Н. Р.);

5. Књаз Црне Горе и његова влада обавезују се, у интересу српског племена, да свима средствима, било политичким било војним, помажу Србији да при размеђивању њеном са Бугарском граница Србије иде вододелницом Струме и Вардара, остављајући слив Вардара Србији, а слив Струме Бугарској, и спуштајући се ка заливу Рендинском (или Орфанском).⁸¹

Као што се види, Призрен је по предлогу овога пројекта имао припасти Црној Гори. Око овога питања било је много напезања између министра спољних послова. Симић је знао да ће то наићи на одлучно одбијање краља „из династичких разлога“, па се трудио да свога црногорског колегу склони да напусти тај захтјев. Вуковић је, међутим, изјавио да његов господар неће потписати никакав споразум који Призрен не укључује у црногорску утицајну сферу. Онда су српски политичари — „с обзиром на велике интересе српства“ — ријешили да наведеном предлогу поднесу краљу Александру на евентуални потпис. Симић је иначе налазио да је црногорски захтјев основан, с обзиром да Црна Гора мора тежити да се оснажи анексијом плодног земљишта Метохије, а политички је разложен када Србија тражи подршку Црне Горе у својој евентуалној борби против Бугарске за Македонију. Црногорске претензије на Призрен образлагане су тиме што би Црној Гори по наведеној подјели припали крајеви настањени највећим дијелом Албанцима који би се морали асимилovati, па би зато једна наводно српска оаза као што је Призрен била неопходна,

⁸¹ Исто, 139—140; ДМЦ АО, Мемоари Вуковића, исти рукопис. — Код Вуковића пак пројекат тога споразума доста је несистематично изложен; акцептира углавном црногорски аспект питања, али се у основи подударно и допуњује са Симићевим излагањем.

а био је ту и династички разлог књаза Николe: Србија по том пројекту добија једну стару српску пријестоницу — Скопље, па Црна Гора треба да добије другу — Призрен.⁸²

Књаз Никола, чувши да су се министри сагласили о том пројекту, много се обрадовао, а још више чудно како су се могли сагласити, повјеровавши Вуковићу да су српски министри у питању Призрена свакако поступили по одобрењу краља Александра. Али када су Симић и Вујић поднијели тај пројекат краљу, он се одлучно успротивио томе да се Призрен уступи Црној Гори. Краљ је говорио да не може уступити Црној Гори ниједно мјесто за које су везане „најсветлије успомене старе српске државе“. Иначе је готов уступити Црној Гори цијелу Метохију до границе поред самога Призрена. Симић и Вујић су убјеђивали краља да би користи од усвајања пројектованог споразума за интересе српског народа биле много веће од жртве Призрена, „који данас има само историјски значај“. Краљ је упорно остајао при своме. Он је већ пред Вуковићем изјавио да Призрен као црногорску сферу аспирација не може признати. Компромисна идеја Симића да та фиктивна граница пролази средином Призрена унапријед је наишла на одлучно одбијање књаза Николe.⁸³

Књаз Никола је на све начине покушавао да наговори свога поста да прихвати црногорски предлог. Апеловао је на „завјетну мисао“, тврдио да је Призрен стајао у сфери аспирација још његових „дједова и прадједова“. Али — све је било узалуд. На крају је краљ Александар ово питање привидно оставио отвореним, обећавајући да ће у Београду консултовати све политичке странке, и ако буде већина у прилог црногорског захтјева — пристаће и он.⁸⁴ То је био какав-такав излаз из нелагодне ситуације, а споразум о подјели сфере интереса и претензија у Турској остао је само сан књаза Николe.

Одмах треба рећи да су црногорске аспирације на територије до Призрена, Охрида, ријеке Шкумбе, Драча нешто много горе него политичке и историјске фикције, које ни као такве у овом случају нијесу могле добити право праћанства. Више него наивно било је мислити да би у једној, претпоставимо, таквој „црногорској“ држави један Црногорац могао да асимилује најмање четири Албанца. Али више се по прилици радило о томе да се евентуалним потписом тога споразума даде сатисфакција краљу Николи потврдом његових тежњи, признањем његових претензија у томе правцу, па шта се од тога у будућности могле остварити. А за овај моменат то би у неку руку значило потврду и признање Црне Горе и њене династије као самосталног и активног фактора и Србији равноправног судионика у балканској политици.

⁸² АС, Симић, исти рукопис, 141.

⁸³ Исто, 146—148; Мемоари Вуковића, исти рукопис.

⁸⁴ Мемоари Вуковића, Дневници Симића — 145, на истим мјестима.

Књаз Никола је покушао да код краља Александра издјелује још нешто. Када је код митрополита Митрофана било ријечи о барској архиепископији, краљ Александар је набацио како са Валиканом води преговоре да би католици у Србији добили свога бискупа. Књаз је спремно прихватио да му то не треба, пошто у Србији има мало католика, а најбоље је да их потчини барском архиепископу, коме су као примасу српском и у доба Немањића припадали сви католици у тадашњој српској држави. Уз рјечити осмијех краљ је одвратио да то никако не иде и да католици у Србији морају имати свога бискупа. У ствари тиме је речено да се Црна Гора не може сматрати насљедницом старог српскога краљевства.⁸⁵ Као што се унеколико дало запазити, књаз Никола се у историјском образовању посебне традиције, а у циљу подупирања нових претензија Црне Горе, највећма служио „Иванбеговином“ као њеним идејно-политичким исходиптем, а када су биле у питању неке посебне шире аспирације, прибјегавао је традицији Немањића.

На Цетињу је било незваничног говора и о удаји кнегињице Ксеније за краља Александра. По свему изгледа да је то сутирирала краљица Наталија — уколико би се Ксенија допала Александру. Симић је Александра о томе и питао, па кад је овај одговорио да му се Ксенија не допада толико да би се њом оженио, он му није ништа савјетовао.⁸⁶ Испоставиће се да је краљ Александар пред краљицом Наталијом само привидно прихватио могућност женидбе неком црногорском принцемом, јер се већ био заљубио у Драгу Машин.⁸⁷

Кад су се на повратку краљ Александар и његови министри нашли у Бечу са краљем Миланом, овај је министре, нарочито Симића као шефа владе, тешко изпрдио, пребацујући им неложност према краљу због њихових сугестија да попусти у питању Призрена и због комбинација да се он ороди са црногорском династијом, што он „ни на који начин није хтео дозволити“.⁸⁸

Одјек састанка на Цетињу у српској штампи био је по духу и садржају истовјетан одјеку састанка у Београду до кога је било дошло претходне године. Сличне патриотске фразе и историјске дипресије у основи су одражавале оно што су ови састанци сами собом симболизовали: свијест о истовјетности интереса и циљева народа двију земаља. Тајна нагаћања владара о интересним сферама значила су само борбу владајућих кругова оби-

⁸⁵ ВИИ, Мемоари в. Сима Поповића, 137 — II, поглавље „Римокатолици у Црној Гори“, лист 59.

⁸⁶ Ђ. Симић, исти рукопис, 146—148.

⁸⁷ ВИИ, Мемоари в. С. Поповића, 137—III, поглавље „У Београду и на Цетињу“. — Наведено је војвода Симо касније из „поузданог извора“ дознао у Београду.

⁸⁸ АС, Дневници Симића, исти рукопис, 149.

ју страна за обезбјеђење најужих класних интереса у будућности. Значај сусрета владара у Београду и на Цетинју исцрпљивао се у манифестацијама народних тежњи и патриотизма. Такво народно расположење већ и само по себи значило је негацију династичког ривалства.

Novak Ražnatović

VISITE DU PRINCE NIKOLA A BELGRADE 1896. ET CELLE DU
ROI ALEXANDRE OBRENOVIĆ A CETINJE 1897.

R É S U M É

Vers la fin du XIXe siècle il y avait plusieurs questions politiques non réglées dans les rapports entre le Monténégro et la Serbie. Les relations politiques étaient presque continuellement tendues. En comptant sur l'effet qui devrait être provoqué par les visites réciproques de deux souverains, le prince Nikola, après une certaine hésitation, a accepté l'invitation pour rendre une visite officielle à Belgrade. Les pourparlers sur les visites de deux monarques à Belgrade et à Cetinje ont duré très longtemps. Pendant ces entretiens ils étaient posés les questions de la courtoisie, de cérémonie, de priorité et beaucoup d'autres qui étaient liées à la réputation et la position de deux dynasties rivales.

Malgré la méfiance entre les cours de Belgrade et Cetinje, l'opinion publique a exigé le rétablissement de relations plus sincères entre deux pays. Mais cependant, l'arrangement de ces visites ne se développait tellement facile.

La visite du prince Nikola à Belgrade était rendue au mois de juin 1896. Pendant cette visite ont été réalisés certains accords d'importance pour les futurs rapports de la Serbie et du Monténégro. L'accord pour la visite du roi Alexandre à Cetinje était fait sans grandes difficultés. Elle était réalisé en avril 1897. A cette occasion A Cetinje on a discuté de la position future des pays serbes sous les Turcs. Comme le résultat des ces entretiens était le projet d'un accord sur la politique commune de la Serbie et du Monténégro vis-à-vis la Turquie, mais l'accord n'était pas réalisé. Toute importance des visites des monarques s'était réduite aux manifestations des tendances populaires et du patriotisme.